

Ószövetségi témák és textusok a 20. század magyar egyházi zenéjében

A téma terjedelme miatt először úgy véltem, hogy beszámolómban csak két magyar zeneszerző – Kodály Zoltán és Gárdonyi Zoltán – szóba jöhető műveiről adok áttekintést.¹ Ugyanakkor beláttam, hogy teológiai konferencia-kötetekben meglehetősen ritka vendég a zenei téma; így helyénvaló, ha megmaradok az eredeti cím tágabb megjelölése mellett. Az anyaggyűjtés során az is világossá vált, hogy e két jelentékeny szerző alakját a többiek alkotta háttér vázlatos megrajzolása révén lehet kellőképpen kiemelni. A század többi zeneszerzőire kiterjesztett, szélesebb körű áttekintés haszonnal járt: látatni engedte a 20. századi magyar egyházzenei irodalom néhány, más által eddig még le nem jegyzett tendenciáját, illetve szabályszerűségét.

1. A vizsgált zeneszerzők köre

Az átlagos zeneismerők több-kevesebb gondolkodás után meg tudják nevezni a 20. század legtekintélyesebb magyar zeneszerzőit. A kiemelkedő páros, Bartók és Kodály után könnyen fölidézzük az őket követő nemzedék vezéregyéniségeit is: ebbe a sorba kívánczok – időrendben – *Ádám Jenő* (1896–1983), *Bárdos Lajos* (1899–1986), *Farkas Ferenc* (1905–2000) és *Gárdonyi Zoltán* (1906–1986) neve. A sort végül a század második felében termőre forduló szerzőkkel zárhatjuk: *Szőnyi Erzsébet* (1924–), *Petrovics Emil* (1930–2011), *Szokolay Sándor* (1931–2013), *Kocsár Miklós* (1933–), *Durkó Zsolt* (1934–1997), *Orbán György* (1947–) és *Vajda János* (1949–). Közülük majdnem mindenki a 21. században is alkotott, illetve többen ma is működnek, de elismertségüket, hazai és nemzetközi hírüket már a 20. század során kivívták.

A téma sajátosságai két további formában módosítottak a vizsgálandó szerzők névsorát:

Kiestek azok a – gyakorta jeles, sőt világhírű – szerzők (példaképpen említhető Weiner Leó, Lajtha László, Ligeti György vagy a ma is élő Kurtág

1 Kettejük közül e tanulmány végén majd Gárdonyi Zoltán munkásságára térek ki részletesebben; lásd a 3.3. pont alatt.

György), akiknek zenéjére a Szentírás, illetve az Ószövetség szövegei – különféle, itt nem részletezhető okok miatt – nem voltak hatással.

Bekerült viszont egy rendkívül gazdag csoport, az egyházi zenét a szó szoros értelmében 'elhívatas' alapján művelő kismesterek köre. Ezen szerzők tevékenysége az indokoltnál kevesebb közfigyelmet kap, pedig az ő munkájuk kétszeresen fontos a teljes nemzet zenekultúrája számára. Fölfelé: ők képezik azt az elengedhetetlen táptalajt, amelyből erőt szívhat föl és kivrágóztat a nagy mesterek művészete. Lefelé: a szélesebb közönség számára ők változtatják „beszélt nyelvvé” a nagy mesterek forradalmian új szavait és kifejezéseit. Az illendőség emiatt azt diktálja, hogy a sikeresebb, közismert pályatársak után rögzítsük e „kismesterek” névsorát is – ezúttal betűrendbe szedve: *András Béla, Árokháty Béla, Bakonyi Sándor, Bányai Jenő, Beharka Pál, Csíky Boldizsár, Csomasz Tóth Kálmán, Csorba István, Dohnányi Ernő, Draskóczy László, Fasang Árpád, Gárdonyi Zsolt, Halmos László, Harmat Artúr, Héthalmi P. Károly, Hidas Frigyes, Horusitzky Zoltán, Horváth Károly, Járdányi Pál, Jeney Zoltán, Kapi-Králik Jenő, Kistétényi Melinda, Koloss István, Kósa György, Lisznyay Szabó Gábor, Maros Rudolf, Máté János, Nagy Attila, Nagy Árpád, Nagy Csaba Zoltán, Nagy Olivér, Osváth Viktor, Papp Ákos, Pászti Miklós, Ráduly Emil, Ránki György, Rezessy László, Sepsy Károly, Soproni József, Sulyok Imre, Szak Antal, Szigethy Gyula, Szöllősy András, Tillai Aurél, Vass Lajos.*

Ezekkel a kiegészítésekkel végül 57 magyar zeneszerző, s a tőlük származó 293 kompozíció került látókörömbé. A szerzők között mindössze 15–20 akad, akinek műveiről többé-kevésbé teljes áttekintés szerezhető, a többiek – éppen az előbbieken említett kismesterek – esetében csak arra szorítkozhattam, hogy a közkézen forgó kották és gyűjtemények kínálatában mérjem föl a témámat érintő adatokat. Ez a hézagosság nem vezethetett ugyan a forrásanyag teljeskörű feltáráshoz, de igazolható tendenciák kimutatását azért lehetővé tette.

Említést érdemel még egy adat: a szóban forgó zeneszerzők többsége – mintegy 70%-a – protestáns. Tekintettel arra, hogy Magyarország lakosságában a katolikus és nem-katolikus vallásúak aránya éppen fordított, úgy kell gondolnunk, hogy az arány megfordulása érdekesen világít rá a keresztyén felekezeteknek a Szentírás szövegeivel kapcsolatos gyakorlatában mutatkozó eltéréseire.

A katolikus egyház liturgikus gyakorlata és – ennek nyomán – liturgikus zenéje lényegesen kisebb figyelmet fordít az ószövetségi szövegekre; emellett szertartásrendjével, liturgikus cselekményeivel rengeteg zenés momentum kapcsolódott össze az évszázadok során. Ennek következtében egy katolikus

zeneszerző hatalmas méretű – és az egyházi szolgálat minden igényét tökéletesen kielégítő – életművet építhet föl, anélkül, hogy érintené az Ószövetség szövegvilágát: misekompozíciók, motetták, *magnificat*ok, Szűz Mária és a különféle szentek erényeit taglaló himnusz-földolgozások mellett efféle művek körébe tartoznak a változatos istentiszteleti szertartások különféle kötelező szövegei, olvasmányai, imádságai és himnuszai: rendszerint a Krisztust követő két évezred egyházatyáinak és szerzetes-költőinek művei.

A protestáns egyházak gyakorlata komolyan veszi az állítást, miszerint „*a teljes Írás Istentől ihletett*” (vö. 2Tim 3,16 – *kiemelés a szerzőtől*). Ennek következtében a protestáns környezetben felnövő muzsikusként lényegesen gyakrabban találkozunk ószövetségi szövegekkel, s ha életét, zenei működését egyházi szolgálatra szánja, akkor természetesen műveiben is nagyobb súlyt kap a szövegeknek ez a rétege.

2. A vizsgált szövegek köre

A címben szereplő megjelölés – ószövetségi témák és textusok – kicsit szélesebbre vonta a szövegválasztás körét. Így a statisztikákba bekerülhetett néhány olyan kompozíció is, melyeknek szövege nem közvetlenül a Bibliából származik: a szerző ószövetségi témát választott vagy létező ószövetségi szöveget költött át. Közülük több olyan is akad, mely méret, jelentőség vagy olykor mindkettő okán előkelő helyet foglal el a vizsgálandó darabok között. Durkó Zsolt *Mózes* című zenedrámájának szövegét maga a zeneszerző írta, Szokolay Sándor operája, a *Sámson* Németh László szövegeiből merít, Petrovics Emil *Jónás könyve* oratóriuma Babits Mihály hasonló című költeményének földolgozása; a zsolnárszöveg-feldolgozások közül pedig hegyként magasodik ki a *Psalmus hungaricus*, melynek alapja nem eredeti zsolnárszöveg, hanem egy magyar zsolnárszöveg-parafrázis. Ez és néhány további kivétel azonban – statisztikai súlyát tekintve – elhanyagolható mértékben befolyásolja a vizsgálódás általános megállapításainak érvényességét.

3. A vizsgálódásba vont művek szövegeinek eloszlása

A Szentírást akár csak kicsit is ismerők bizonyára a következő fejtegetés nélkül is megsejtik, hogy az Ószövetség szövegeinek mely csoportja ragadta meg leginkább a 20. századi magyar zeneszerzők figyelmét: a zsolnárszövegek.

A 293 összegyűjtött zeneműből 255-nek a szövege (kb. 87, egész pontosan 87,03%!) a Zsolnárszöveg valamelyik fejezetéből vétetett. A zene-

szervezők mindössze 38 darabhoz választottak szöveget az Ószövetség többi 38 könyvéből.²

Mindennek kézenfekvő magyarázata a szövegek természetében rejlik. Úgy vélem, hogy az Ószövetség könyveinek jelentékeny része leíró (epikus) vagy bölcselkedő (filozofikus) jellegű. A szöveges zene viszont erősen vonzódik a lírai megnyilvánulásokhoz. Ilyenekben messze a leggazdagabb a Zsoltárok könyve a maga 150 fejezetével. Hogy ennek a gazdag ihletforrásnak a tárgyalását a végére hagyassuk, tekintsük át előbb a többi szöveg hova-tartozását.

3.1. Ószövetségi szövegek – a Zsoltárok könyvén kívül

A statisztikában, melyet a művek szövegválasztásáról készítettem, értelem-szerűen arra vonatkozólag is vannak adatok, hogy zeneszerzőink hány alkalommal fordultak ihletért, mondanivalóért egy-egy megnevezett bibliai könyvhöz. E statisztika vezérfonalát követjük most, azaz: a könyveket nem a Bibliában elfoglalt helyük sorrendjében veszem sorra, hanem aszerint, hogy hány zeneszerző érdeklődését keltették föl.

Mózes negyedik könyve (5 zenemű)

A 38 nem-zsoltár-alapú darab közül a legtöbb találatot kapta Mózes negyedik könyvének kitüntetett szakasza, a 4Móz 6,24–26. Nem kétséges, hogy az ároni áldás szavainak megfogalmazása költői szempontból is gyönyörűséges: remek az építkezése és magával ragadó a ritmusa. Mégis azt hiszem, hogy e választás esetében nem a mondanivaló ihlető ereje munkálkodott, hanem inkább a szövegnek az egyház liturgikus gyakorlatában elfoglalt, kiemelt helye. Nagy öröm, hogy zeneszerzőink egyike, Draskóczy László olyan pazar egyszerűségű, szép kánont készített belőle, hogy az Magyarország-szerte elterjedt, s többé-kevésbé közzismert egész egyházunkban, sőt: más felekezethez tartozó énekes testvéreink is örömmel tartják műsorukon és éneklük.

Draskóczy mellett megzenésítette az ároni áldás szövegét az evangélikus Csorba István, a református Nagy Attila, a baptista Ráduly Emil és a győri székesegyház karnagya, a katolikus Halmos László is.

Jób könyve (3 zenemű)

Három zeneműben jelenik meg idézet a könyv valamelyik szakaszából. A legismertebb mondatot Máté János motettája dolgozza föl: „Mert én tudom, hogy

2 Valószínűleg hasonló arányokat kapnánk, ha a vizsgálatot mindkét irányban kiszélesítenénk, egyfelől – térben – a teljes európai műzenére, másfelől – időben – az európai többszólamú zene kialakulása óta eltelt tíz évszázadra, azaz, a teljes második évezredre.

az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll.” (19,25). Gárdonyi Zoltán *Epigramma Kodály emlékére* című darabjában találjuk a 4,3 kulcsmondátát: „Ímé sokakat oktattál, és a megfáradott kezeket megerősítetted...” Farkas Ferenc latin nyelvű, *Ex libro Iob* című kantátájáról viszont csak annyit sikerült megtudnom, hogy az 5., 6., 8. és 17. fejezet válogatott szövegeire készült.

Énekek éneke (3 zenemű)

Szintén három zenemű idéz e könyv fejezeteiből; közülük ketten, Durkó Zsolt és Szőnyi Erzsébet a könyv különböző helyeiről választottak idézetet. Szokolay Sándor pedig leánya, Orsolya esküvőjére írt *Menyegzői kar*-ában a 8. fejezet 6. versét dolgozta föl: „Tégy engem mintegy pecsétet a te szívedre, mintegy pecsétet a te karodra; mert erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a sír a buzgó szerelem; lángjai tűznek lángjai, az Úrnak lángjai.”

Ézsaiás könyve (3 zenemű)

„A nagy szavak tudója” is három kompozícióban tűnik föl. Mindhárom mű szerzője Gárdonyi Zoltán. Az 1906-ban született és 1986-ban eltávozott zeneszerző életműve kivételesen szerves és bensőséges kapcsolatban áll a Biblia szövegeivel. 49 darabjához választott szöveget az Ószövetség könyveiből, s ennél is magasabb azon zeneműveinek száma, melyeknek szövegét az Újszövetség valamelyik részlete adja. Gárdonyi – mélyen hívő magánember és hűséges egyháztag lévén – bizonyára napi rendszerességgel forgatta a Bibliát, s műveiben biztos kézzel választotta ki és rendezte el a szövegeket. Efféle rendezésre kiváló példát találhatunk *Az Úr dicsérete* című motettában. A mű Ézsaiás könyvének zavarba ejtően sokfelől – hét különböző helyről – kiválasztott mondatait rendezi a címben megnevezett vezérgondolat köré:³

- 25,1: „Uram, te vagy Istenem, magasztallak, dicsérem nevedet! Mivel csodát cselekvél, örök tanácsaid hűség és igazság.”
48,22: „Nincs békesség, így szól az Úr, az istenteleneknek!”
57,21: „Nincs békesség, szól Istened, a hitetleneknek!”
35,10a: „[De] az Úr megváltottai megtérnek, és ujjongás között Sionba jönnek;”
48,22: „Nincs békesség, így szól az Úr, az istenteleneknek!”

3 A bibliai idézetekben a [] jelek közé tett szavak Gárdonyi kiegészítései.

- 57,21: „Nincs békesség, szól Istened, a hitetleneknek!”
35,10: „[De] az Úr megváltottai megtérnek, és ujjongás között Sionba jönnek; [...] és eltűnik a fájdalom és sóhaj.”
25,4: „erőssége voltál a gyöngének, erőssége a szegénynek szorongásában; a szélvész ellen oltalom, árnyék a hévség ellen, mikor az erőszakosok haragja olyan volt, mint köfalrontó szélvész.”
25,4a: „erőssége voltál a gyöngének, erőssége a szegénynek szorongásában”
25,9b: „Ímé Istenünk, akit mi vártunk és a ki megtart minket.”
52,7: „Mily szépek a hegyeken az örömmondónak lábai, a ki békességet hirdet, jót mond, szabadulást hirdet, a ki ezt mondja Sionnak: Uralkodik a te Istened!”

Az orgonakiséretes motetta zenei megfogalmazása a szöveghez hasonlóan színes: egyetlen ismétlődő gondolatpártól eltekintve új és új képekkel, témákkal, gazdagon áradó dallamossággal szólaltatja meg Ézsaiás szavait.

A másik két kórusműnek, mely Ézsaiás könyvéből választott szöveget, szintén Gárdonyi Zoltán a szerzője. Az *Úr neve jó messziről* című kompozíció a 30. fejezet válogatott, intő tartalmú soraira íródott, Az *Úr szabadított meg* című orgonakiséretes motetta pedig zeneszerzői „ars poetica”: „Az Úr szabadított meg engemet; azért énekeljük énekimét éltünk minden napjaiban az Úrnak házában!” (38,20). Ézsaiás szövegébe – mintegy konkordanciaként – egy zsoltár-verset illesztett a zeneszerző; a 104. zsoltár 33. versét: „Éneklek az Úrnak egész életemben; zengedezek az én Istenemnek, amíg [csak] vagyok!”

Jeremiás könyve (3 zenemű)

Gárdonyi Zoltán két, Beharka Pál pedig egy kórusművéhez választott szöveget a könyv valamelyik fejezetéből.

Mózes első könyve (2 zenemű)

A könyv szövegéből két zeneszerző választott szöveget: az első könyv idéződik föl Durkó Zsolt *Mózes*-drámájában és Ránki György *Káin és Ábel* oratóriumában.

Mózes második könyve (2 zenemű)

E könyv kapcsán ismét az előbb fölidézett Durkó-dráma tűnik föl. Emellett innen (19,14) vett szöveget Bárdos Lajos latin nyelvű motettája: „Leszáll azért Mózes a hegyről a néphez, és megszentelé a népet, és megmosák az ő ruháikat.”

Királyok első könyve (2 zenemű)

A könyv egy-egy részlete ismét Gárdonyi Zoltánnál jelenik meg. A 8. és 9. fejezet válogatott versein alapul a „Megszenteltem e házat” című orgonás motetta:

- 8,15: „Áldott legyen az Úr [...] a ki szól az ő szája által.”
- 8,18: „[Mikor] arra gondoltál, hogy az én nevemnek házat építs, jól cselekedted, hogy szívedben ezt végezted.”
- 8,28–29a: „...tekints a te szolgád imádságára és könyörgésére, óh Uram, én Istenem, hogy meghalljad a dicséretet és az imádságot, a mellyel a te szolgád könyörög előtted e mai napon. Hogy a te szemeid e házra nézzenek éjjel és nappal.”
- 8,33b–34a: „néked imádkoznak és könyörögnek e házban: Te hallgasd meg a mennyekből, és bocsásd meg ... a te népednek vétkeit.”
- 8,36b: „...tanítsd meg őket a jó útra, a melyen járjanak; és adj esőt a te földedre, a melyet örökségül adtál a te népednek.”
- 8,57–58: „Az Úr, a mi Istenünk, legyen velünk, a miképen volt a mi atyáinkkal, ne hagyjon el minket, el se távozzék tőlünk. Hanem hajtsa magához a mi szívünket, hogy járjunk minden ő útában, és őrizzük meg az ő parancsolatit, rendeléseit és végzéseit, a melyeket a mi atyáinknak parancsolt.”
- 9,3: „És monda [...] az Úr: Meghallgattam a te imádságodat és könyörgésedet, a mellyel könyörgöttél előttem: Megszenteltem e házat, a melyet építettél, abba helyheztetvén az én nevemet mindörökké, és ott lesznek az én szemeim, és az én szívem mindenkor.”

Egy teljes kis-oratórium, A *sareptai özvegy* pedig a jól ismert történetet dolgozza föl, mely a könyv 17. fejezetében található.

Példabeszédek könyve (2 zenemű)

E könyv szövege Gárdonyi Zoltán és Szokolay Sándor egy-egy művében tűnik föl. Szokolay műve több részletet is idéz; pontos információom viszont csak a Gárdonyi-darabról van: A gályarab prédikátorok emlékére írt *Memento* című kantáta a könyv 3. fejezete 12. versét idézi: „...a kit szeret az Úr, megdorgálja, és pedig mint az atya az ő fiát, a kit kedvel.”

Jeremiás siralmi (2 zenemű)

A jeremiási lamentációk minden kor zeneszerzőinek fölkellették a figyelmét. A reneszánsz kor néhány komponistája hosszú, többrészes műben dol-

gozta föl a siralom kiemelt szakaszait; egy-egy kiemelkedő versszak (pl. a „*Quomodo sedet sola civitas... / Jaj, de árván ül a nagy népű város...*” [1,1] vagy az „*O vos omnes qui transitis per viam... / Mindnyájatokat kérlek, ti járókelők...*” [1,12] kezdetű) motetta-feldolgozások egész sorát ihlette a zenetörténetben. Ehhez képest a 20. századi magyar zenében előforduló két hivatkozás nem tűnik soknak: Szokolay Sándor a könyv bibliai szövegéből idéz, Bárdos Lajos viszont Balássy László magyar költőnek az 5. fejezet verseire írt parafrázisát zenésítette meg 1956-os *Jeremiás próféta könyörgése* című vegyeskarában. Az 1956-os keletkezési év különösen érzékletessé teszi a szenvedélyes szöveg áthallásait:

„Szánj meg Uram, szánj bennünket, / Szánd meg szörnyű szégyeniünket!
Örökségünk elrabolták, / Másoké az ősi jószág.
Apátlanok, árvák lettünk, / Özvegy anyánk sír felettünk,
magunk vizét pénzért vesszük, / Magunk fáját megfizetjük.
Szolgák alatt szolgák lettünk, / Jaj, nincs hová menekednünk.
Mint a barmot, úgy terelnek, / Az, ki fáradt, nem pihenhet,
Volt apáknál vétkesb fiak: / Bűnhődünk a vétkek miatt.
Szövetkeztünk Egyiptommal, / Kenyérért az asszírokkal.
Míg behordjuk kenyereinket, / Kardok lesik életünket,
Bőrünket, mint a kemencét, / Jaj, égeti gyötrő éhség.
Sír Sion, sír Júda lánya, / Asszony és szűz meggyalázva,
Kötélen a fejedelmek, / Tisztes aggot kinevetnek.
Szívünkbe' meghalt az öröm. / Nincs más, csak gyász, keserű könny.
Hova tűntek a bölcs vénék? / Elnémult a lant, az ének,
s míg fiaink robotolnak, / A kisgyermek fától roskad.
Lehullt fejünk koronája. / Jaj, rajtunk a vétkek átka!
Szívünk azért sújtja bánat, / Könny szemünkből azért árad,
Mert feldúlták Sion hegyét, / Rókák lakják romos helyét!
De, Te, Uram, örökké vagy, / Véghetetlen a hatalmad.
Oltalmunkra hogy ne lennél, / Oly sokáig hogy felednél?
Vagy haragod oly hatalmas, / Hogy örökre eltaszítasz?
Szólíts, Uram, s hozzád térünk; / Add vissza sok boldog évünk!”

Ezékiel könyve (2 zenemű)

Végezetül két idézetet találtam Ezékiel szövegéből: Bárdos Lajos *Ezékiel látomása* a könyv 37. fejezetének 1–14. és 24–28. versét – azaz a megelevenedő csontok vízióját jeleníti meg. Ráduly Emil egy nőikarban dolgozta föl a 34,11 ígérését: „*Ímé, én magam keresem meg nyájamat, és magam tudakozodom utána.*”

5Mózes, Bírák, Ruth, 1Krónikák, Ezsdrás, Dániel, Jóel, Jónás és Zakariás
Végül a zeneszerzők egy-egy zeneműhöz választottak szöveget a nevezett könyvekből.

3.2. Ószövetségi szövegek – a Zsoltárok könyvéből

Följebb már írtam: a 293 összegyűjtött zenemű uralkodó többsége (255) a Zsoltárok könyvének valamelyik fejezetének szövegére készült. Mielőtt azonban a zsoltárszövegek népszerűségét, megjelenésének gyakoriságát firtatnánk, érdemes föl hívnom a figyelmet három fontos körülményre:

- Zsoltárfeldolgozás címén négyféle zenemű-csoporttal találkozhatunk a tanulmány címében megjelölt területen. Zenetörténeti szempontból első helyre kívánkozna a Vulgatából származó *latin nyelvű zsoltárszövegekre* írt művek (ilyeneket – az évszázados hagyományok miatt – elsősorban a katolikus szerzők életművében találunk). A második a Szenci Molnár Albert verses fordításaira és különleges, kötött dallamokra készített *genfi-zsoltár-feldolgozások* csoportja. (Ez utóbbi – pártucatnyi kivételtől eltekintve – értelemszerűen a református zeneszerzők „vadászterülete”: más protestáns felekezetek énekes gyakorlata legföljebb néhány, gyakrabban előforduló genfi zsoltárt használ, a katolikusok pedig egyet sem). A harmadik csoportba tartoznak a *magyar prózafordítások* valamelyikére írt földolgozások (ez is elsősorban a protestáns szerzőknél gyakori, s a legtöbbször használatos magyar prózafordítás a Károli-féle). A negyedik csoport pedig azoké a daraboké, melyeknek szövegül verses vagy próza-jellegű *zsoltár-parafrázisok* szolgálnak.
- A zsoltárok iránti zeneszerzői érdeklődésnek nem csak tartalmi okai vannak. A református használatban ismertté vált genfi zsoltároskönyv énekei sok zeneszerző számára a különleges modális dallamvilág miatt – vagy amiatt is – váltak érdekes kompozíciós alapanyaggá. Kodály nagy zsoltár-vegyeskarainál talán a szöveg volt a választás elsődleges indoka, ám a biciniumok esetében a katolikus zeneszerző választásában nagy szerepet játszhatott a dallamok sajátos íze is.
- A jelen áttekintés elkészítését megelőző tájékozódás során a kisebb mesterek műveinek csak töredékével találkoztam. Tekintettel arra, hogy a kismesterek kompozícióiról nem készülnek részletes jegyzékek, egészen bizonyos vagyok benne, hogy a címben jelzett időszak során legalább az itt megnevezett 245 zsoltárkompozíció három-négyszeresével számolhatnánk. Különösen igaz ez a magyar katolikus zeneszerzők rejtőző műveire. A katolikus liturgiában a zsoltárszövegek fölédzésének kiemelt, állandó helye van.

További megjegyzés: Közismert, hogy a Biblia latin fordítása, a Vulgata a zsol-tárok számozásában – a 9. és a 147. között – eltér az eredeti héber változat számozásától, s így a latint követő, hagyományos katolikus számozás is eltér a hébert alapul vevő, protestáns fejezet-beosztástól, így a Károli-Bibliáétól és a Szenci Molnár Albert által fordított genfi zsol-tároskönyvtől is. Én a folyta-tásban az általam megszokott, protestánst számozást használok, s a latin zsol-tár-számozást – ahol ez indokolt – a szöveg szerint iktattam a fölsorolásokba (az 51. zsol-tárhoz tehát a Vulgata 50. /Miserere/ megjelenését párosítottam).

A következőkben a leggyakrabban földolgozott zsol-tárokat veszem sorra aszerint, hogy hány földolgozásukat találtam meg a vizsgált körben.

A 96. zsol-tár (11 zenemű)

„Énekeljétek az Úrnak új éneket; énekelj az Úrnak te egész föld! Énekeljétek az Úrnak, áldjátok az ő nevét; hirdessétek napról-napra az ő szabadítását. Beszéljétek a népek között az ő dicsőségét, minden nemzet között az ő csodadolgait...”, avagy: „*Cantate Domino canticum novum*”, illetve: „Énekeljétek, minden népek...”

A szöveg konkrét zenei utalásai teljességgel indokoltá teszik a zsol-tár évszázadok óta tartó népszerűségét az egyházi zenészek körében. Igaz, egy megjegyzés ide kívánczok: A 96. mellett további két zsol-tár – a 98. és a 149. – is használja az „Énekeljétek az Úrnak” kezdőmondatot. Számos kompozí-ció esetében (ahol csak a címet volt módom föl-kutatni) nem világos, hogy a szöveg a későbbiekben melyik zsol-tár szerint folytatódik. Annyi bizonyos, hogy *Cantate Domino* címmel írt(-ak) motettá(-ka)t Halmos László, Kocsár Miklós, Soproni József (kettőt), Szokolay Sándor (kettőt) és Tillai Aurél. Három zeneszerző dolgozta föl a 96. genfi zsol-tárt: Csomasz Tóth Kálmán, Nagy Csaba Zoltán és Szigethy Gyula. Gárdonyi Zoltán *Énekeljétek az Úrnak* motettája pedig a bibliai (Károli-féle) zsol-társzövegre készült.

Az 51. zsol-tár (11 zenemű)

„Könyörülj rajtam én Istenem a te kegyelmességed szerint; irgalmasságodnak sokasága szerint töröld el az én bűneimet! Egészen moss ki engemet az én ál-nokságomból, és az én vétkeimből tisztíts ki engemet...” avagy: „*Miserere mei Domine...*” illetve: „Úr Isten, kérlek, kegyelmezz nékem...”

A „*Miserere*” kezdetű latin zsol-társzöveg már az előző évszázadok során is rendkívül népszerű volt a komponisták körében. Jeney Zoltán követni lát-szik ezt a hagyományt: egyazon szövegrészletre és nagyjából azonos zenei anyagra négy különböző *Miserere*-változatot is készített különféle összeté-telű előadó-együttesek számára. Írt egy-egy művet a zsol-tár néhány kiválasztott szakasza alapján Orbán György *Cor meum* és Szöllősy András *Miserere*

címmel. Kevéssé közismert az a nagyszabású, kettős karra írt nyolc szólamú későromantikus *Miserere* motetta, melyet a zeneakadémista Kodály Zoltán vetett papírra 1903-ban. A Szenci Molnár Albert fordításával ismeretes 51. genfi zsoltár az alapja két Gárdonyi-feldolgozásnak, emellett Csomasz Tóth Kálmán és Máté János egy-egy művének. Egy megjegyzés: a statisztikát erősen befolyásolta Jeney Zoltán 4 és Gárdonyi Zoltán 2 feldolgozása; ha az ő változataikat egynek-egynek számítjuk, akkor a zsoltár a 7 szövegfeldolgozással a negyedik-ötödik helyre szorul a listán.

A 150. zsoltár (9 zenemű)

„*Dicsérjétek az Urat! Dicsérjétek Istent az ő szent helyén; dicsérjétek őt az ő hatalmának boltozatán! Dicsérjétek őt hősi tetteiért, dicsérjétek őt nagyságának gazdagsága szerint! Dicsérjétek őt kürt-zengéssel; dicsérjétek őt hárfán és ceterán; Dicsérjétek őt dobbal és tánczczal, dicsérjétek őt hegedűkkel és fuvolával; Dicsérjétek őt hangos czimbalommal, dicsérjétek őt harsogó czimbalommal. Minden lélek dicsérje az Urat! Dicsérjétek az Urat!*”

avagy: „*Laudate Dominum...*”

A 96. számúhoz hasonlóan ez is „zenész-zsoltár”, így vonzó feladat bármely komponista számára, hiszen a szöveg valójában az ő eszköztárának gazdagságát hirdeti. Ennek köszönhetően a szöveg legalább annyira népszerű volt az elmúlt századok egyházi zenéjében, mint amaz. Igaz: itt is megjegyzendő, hogy a „*Laudate Dominum*” fölszólítás négy másik zsoltár Vulgatafordításában is szerepel (116,1; 134,1; 134,3; 146,1; 148,1; 148,7).

A latin *Laudate Dominum* címet kapta Halmos László motettája. A 150. genfi zsoltárt Kodály Zoltán, Nagy Csaba Zoltán, Orbán György, Sepsy Károly és Sulyok Imre dolgozta föl. Bakonyi Sándor, Harmat Artúr és Szak Antal földolgozása pedig magyar zsoltárparafrázisra készült.

A 90. zsoltár (8 zenemű)

„*Uram, te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre! Minekelőtte hegyek lettek és föld és világ formáltaték, öröktől fogva mindörökké te vagy Isten...*” avagy „*Tebenned bízunk eleitől fogva...*”

Aligha vitatható, hogy e zsoltár földolgozásának gyakorisága nem csak a magas gondolatoknak köszönhető, hanem annak a ténynek is, hogy a zsoltár a magyarországi református egyház emblematikus énekévé vált. Amiben – persze – nyilván része volt a szöveg örök érvényű gondolatainak is.⁴

4 Érdekes lenne tudni, hogy játszik-e hasonlóan kiemelt szerepet ez a zsoltár más nemzetek reformátusságának érzelmeiben.

A fentieknek megfelelően a zsoltár földolgozóinak többsége Szenci Molnár Albert szövegével együtt a genfi dallamot is átvette. Így készült Csomasz Tóth Kálmán, Csíky Boldizsár, Gárdonyi Zoltán, Lisznyay Szabó Gábor, Orbán György és Vajda János zsoltárkompozíciója. Gárdonyi azonban *Az Isten emberének imádsága* című orgonakíséretes nagymotettájában a Károli-féle bibliai szövegnek is szép emléket állított.

A 23. zsoltár (7 zenemű)

„Az Úr az én pásztorom, nem szűkölködöm. Fűves legelőkön nyugtat engem és csendes vizekhez terelget engem; lelkemet megvidámítja; az igazság ösvényein vezet engem az ő nevéért...” avagy „Az Úr énnékem őriző pásztorom...”

A genfi dallamra készült Bárdos Lajos, Csomasz Tóth Kálmán, Nagy Attila és Vass Lajos műve; bibliai szövegre készült Gárdonyi Zoltán *Az Úr az én pásztorom* című motettája, valamint Horusitzky Zoltán kompozíciója és Szokolay Sándor zsoltár-kanonja.

Egyéb zsoltárok

A fősorolás folytatása gyakorlati okokból már nem térhet ki egy-egy zsoltárszöveg minden megjelenésére. A szövegek bensőséges ismerői számára viszont érdekes lehet a találati lista folytatása:

- 6 zeneszerző figyelmét keltette föl a 8., a 42., a 84., a 100., a 125. és a 130. zsoltár;
- 5 feldolgozást találtam a 33., a 47. és a 68. zsoltárhoz;
- 4 mű született a 66., a 81., a 121. és a 134. zsoltár alapján, és
- 3 szerző készített kórusművet az 1., a 6., a 10., a 30., a 46., a 91., a 103., a 107., a 108.,

a 117., a 122. és a 126. zsoltár genfi dallamára és szövegére, vagy bibliai prózai szövegére.

A további találatok már óriási szórást adnak: több mint 20 olyan zsoltárt találni, mely két zeneszerző érdeklődését is fölkelte, és több mint négy tucatnyi további zsoltárt dolgozott föl egy-egy alkotó.

Érdekes továbbá, hogy 47 olyan zsoltár akad, melyet egyetlen zeneszerző sem választott földolgozásra. Ennek a csoportnak nyilván jelentékeny részét képezik azok a zsoltárok, melyeknek nincsen saját dallamuk, továbbá azok, melyeknek a szövege a legtöbb mai gyülekezeti tag számára ismeretlen történelmi helyzetekről vagy érthetetlen élethelyzetekről számol be.

3.3. Gárdonyi Zoltán és az ószövetségi szövegek

A bibliai szövegeket megszólaltató zeneszerzők örvendetesen nagy tömegéből messze kiemelkedik a 20. századi református egyházi zene legjelesebb alkotója. Írásom elején már jeleztem, hogy Gárdonyi Zoltán életműve kivételes példáját mutatja a Szentírással való állandó és személyes viszonynak, valamint a bibliai szövegek és összefüggések átfogó, teológiai is helytálló ismeretének. Ilyen intenzitású biblikus hozzáállás párját ritkítja a zenetörténetben: csak Johann Sebastian Bach hasonlóan elkötelezett magatartásához hasonlítható.

Gárdonyi Zoltán zeneszerzői életművét hatalmas elméleti tudás, és ezen alapuló biztos formaérzék jellemzi. Neve a 20. század neoklasszikus orgonamuzsikájában is méltán ismert, de munkásságát a vokális egyházzene gazdagításában játszott szerepe teszi a legértékesebbé a zenei közélet számára. Zeneszerzői magatartása emberi és nevelői szempontból is példamutató volt. Könnyebb, rögtelenebb pályáról és fényesebb sikerekről mondott le azért, hogy egy közösség ügyének előremozdítását szolgálja. Pályája kezdete óta intenzív tanári munkát végzett – egy évtizeden át a soproni Evangélikus Tanítóképzőben, majd a második világháború után két évtizedig a budapesti Zeneakadémián. Ezzel párhuzamosan zenetudósként komoly részt vállalt a nemzetközi Bach- és Liszt-kutatásban: tanulmányai, összefoglaló publikációi manapság szakkönyvként használatosak e két területen. Személyes elkötelezettsége és egyházhoz való hűsége miatt zeneszerzői tevékenységét hivatalos korlátokkal akarták eltorzítani. Gárdonyi a korlátozásokból ihletforrást faragott: kompozíciós tevékenységének középpontjába állította a kórusmuzsikát, ezen a téren olyan művek sorát bocsátotta ki a keze alól, melyek a zenei minőség igénye mellett figyelembe vették az amatőr együttesek képességeit és lehetőségeit. Működésének példájával tanítványok és követők tucatjait állította maga mellé. Így vált lehetségessé, hogy gazdag repertoár, együttesek egész sora és eleven zenei közélet jött létre – éppen azon a közművelődési területen, melyet a fennálló hatalom minden módon korlátozni és eltorzítani igyekezett. A zeneszerző meghatározó részt vállalt 1948-ban gyülekezeti énekeskönyvünk minőségi megújításában, később, a 60-as években pedig a református kántorképző tanfolyamok elindításában is.

Ennek az életpályának az ismeretében válik érthetővé egy figyelemre méltó tény: Amikor az Ószövetség szövegeinek a 20. századi magyar zenében való megjelenését kívántam áttekinteni, akkor 57 zeneszerzőtől 293 hivatkozást számoltam össze. E 293 zeneműből álló tömegnek több mint egyhatoda, 49 zenemű egyetlen zeneszerző, Gárdonyi Zoltán nevéhez fűződik. A teljes zeneszerzői életmű vázlatos ismerete alapján bizton állítható, hogy

Gárdonyinál hasonlóan gazdag anyagot talál az, aki az Újszövetség szövegeinek a zenében való megjelenései után nyomoz. S e két szövegterület mellett további hatalmas lelet azoknak a feldolgozásoknak a hosszú sora, melyeket a szerző a protestáns énekkincs dallamaihoz készített.

Az így kialakult életmű meghatározó jelentőségét eddig még kevésbé mérte föl a magyar zenetudomány. Az bizonyosnak látszik, hogy Gárdonyi Zoltán vokális egyházi zenéje nagy mértékben járult hozzá a magyar nyelvhez igazodó zenei deklamáció eszköztárának gazdagodásához. Ez a gazdag zenei eszköztár magában is érték a protestáns egyházi zene művelői számára. Közvetve azonban lényegesen szélesebb körre hat: részt vett és ezután is részt fog venni a magyar irodalom egyik legértékesebb szövegrétegének, a biblia-fordítók és prédikátor-költők műveinek fönntmaradásában. A Kodály példáját követő Gárdonyi így – életműve és annak minősége révén – maga is példává vált a 20. század számos kisebb-nagyobb alkotója számára.

A következő táblázat az összes szövegválasztást mutatja. Ebben nem csupán a könyvek felsorolása látható, de az is, hogy mely szövegeket melyik zeneszerző választotta. (A táblázatban nem szereplő bibliai könyvekhez nem született a vizsgált mintában zenemű.)

Ószövetség a 20. század magyar egyházi zenéjében

	1 Mózes	2 Mózes	4 Mózes	5 Mózes	Bírák	Ruth	1 Királyok	1 Krónika	Ezdrás	Jób	Zsoltárok	Példabeszédek	Énekek éneke	Ézsaiás	Jeremiás	Jeremiás siralmai	Ezékéiel	Dániel	Jóel	Jónás	Zakariás	
András Béla											8											
Ádám Jenő											4											
Árokháty Béla											4											
Bakonyi Sándor											2											
Bányai Jenő											1											
Bárdos Lajos		1									7					1	1					
Beharka Pál											3				1							
Csíky Boldizsár											4											
Csomasz Tóth Kálmán			1								18											
Csorba István																						
Dohnányi Ernő											1											
Draskóczy László			1																			
Durkó Zsolt	1	1									1		1									
Farkas Ferenc										1	12											
Fasang Árpád											1											
Gárdonyi Zoltán				1		1	2			1	36	1		3	2			1				1
Gárdonyi Zsolt									1		2											
Halmos László			1					1			15											
Harmat Artúr											1											
Héthalmi P. Károly											1											
Hidas Frigyes											2											
Horusitzky Zoltán											1											
Horváth Károly											2											
Járdányi Pál											1											
Jeney Zoltán											11											
Kapi-Králik Jenő											3											
Kistétényi Melinda											3											
Kocsár Miklós											1											
Kodály Zoltán											8											
Koloss István																					1	

	1 Mózes	2 Mózes	4 Mózes	5 Mózes	Bírák	Ruth	1 Királyok	1 Krónika	Ezdrás	Jób	Zsoltárok	Példabeszédek	Énekek éneke	Ézsaiás	Jeremiás	Jeremiás siralmai	Ezékiel	Dániel	Jóel	Jónás	Zakariás	
Kósa György											1											
Lisznyay Szabó Gábor											6											
Maros Rudolf											1											
Máté János										1	5											
Nagy Attila			1								1											
Nagy Árpád											1											
Nagy Csaba Zoltán											9											
Nagy Olivér											1											
Orbán György											8											
Osváth Viktor											2											
Papp Ákos											2											
Pászti Miklós											1											
Petrovics Emil																					1	
Ráduly Emil			1								2						1					
Ránki György	1										1											
Rezessy László											3											
Sepsy Károly											2											
Soproni József											5											
Sulyok Imre											7											
Szak Antal											3											
Szigethy Gyula											1											
Szokolay Sándor					1						11	1	1			1						
Szóllósy András											1											
Szőnyi Erzsébet											8		1									
Tillai Aurél											3											
Vajda János											11											
Vass Lajos											6											
mindösszesen:	2	2	5	1	1	1	2	1	1	3	255	2	3	3	3	2	2	1	1	1	1	1

Felhasznált irodalom:

- ARANY S. (szerk.): *Magyar zsoltárok – genfi zsoltárok magyar szerzők feldolgozásában*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1978.
- BEHARKA P. – JOBBÁGY I. (szerk.): *Énekeljünk az Úrnak*, Budapest, Magyarországi Baptista Egyház, 1985.
- BEHARKA P. – JOBBÁGY I. – PÁTH G. – SZAK A. – TÓTH G. (szerk.): *Evangeliumi vegyeskarok*, Budapest, Interpress Kiadó és Nyomda, 1969.
- CSORBA I. (szerk.): *Karénekeskönyv III.*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, 2011.
- DAHLHAUS, C. – EGGBRECHT, H. H. – BORONKAY A. (szerk.): *Brockhaus Riemann Zenei lexikon I–III.*, Budapest, Zeneműkiadó, 1983–1985.
- GÁRDONYI Zs. (közr.): *Gárdonyi Zoltán egyházi kórusművei I.*, Budapest, Református Egyházzenészek Munkaközössége, 1998.
- GÁRDONYI Zs. (közr.): *Gárdonyi Zoltán egyházi kórusművei II.*, Budapest, Református Egyházzenészek Munkaközössége, 2001.
- KARASSZON D.: *Gárdonyi Zoltán (Magyar zeneszerzők 8)*, Budapest, Mágus Kiadó, 2001.
- Magyar Zenei Információs Központ*, elérhető: <http://info.bmc.hu>, letöltés dátuma: 2018.01.17.
- REZESSY L. (szerk.): *Karénekeskönyv II.*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1988.

